

Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* Üçlemesinde İlkokullarda Eğitim

Gülben ÜZÜMCÜ¹

Öz

Bireylerin yetişmesinde aileden sonraki en önemli unsur okuldur. Verdiği eğitimle gelecek nesilleri yetiştiren okullar, bir toplumun yaşantısını şekillendirir. Türk edebiyatındaki birçok tahkiye edici eserde eğitim unsuru göze çarpar. Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesinde ilk yıllarından 1980'li yıllara kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği değişim üç kardeş Aysel, Tezel ve İlhan üzerinden anlatılır. Bu roman kişilerinin aldıkları eğitimler, büyüdüklerinde yaptıkları meslekler, siyasi görüşleri halkın farklı yönlerini yansıtır. Özellikle Aysel'in ilkokulda yaşadıkları bu çalışmanın temel çerçevesini oluşturmaktadır. *Dar Zamanlar* üçlemesinde ele alınan ilkokul dönemi Atatürk'ün son yılları ile Millî Şef Dönemi'nin ilk yıllarını ele alır. Bu açıdan yeni rejimin eğitim anlayışının yansımaları ve toplumun bu yeni eğitim anlayışına uyum gösterme/gösterememe ilgili romanlarda görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Ağaoğlu, Eğitim, İlkokul

Education in Elementary Schools in Adalet Ağaoğlu's *Dar Zamanlar* Trilogy

Abstract


School is the most important element after the family in the upbringing of individuals. Schools, which raise future generations with the education they provide, shape the life of a society. The element of education is prominent in many narrative works in Turkish literature. In Adalet Ağaoğlu's trilogy "Dar Zamanlar" (Narrow Times), the changes that the Republic of Turkey undergoes from its first years until the 1980s are narrated through three siblings Aysel, Tezel and İlhan. The education these novel characters receive, their professions when they grow up, and their political views reflect different aspects of the people. Especially Aysel's experiences in primary school constitute the basic framework of this study. The primary school period in the trilogy of *Narrow Times* deals with the last years of Atatürk and the first years of the National Chief Period. In this respect, the reflections of the new regime's understanding of education and the society's adaptation/non-adaptation to this new understanding of education can be seen in the related novels.

Key Words: Adalet Ağaoğlu, Education, Elementary school

Atıf İçin / Please Cite As:

Üzümcü, G. (2024). Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* Üçlemesinde İlkokullarda Eğitim. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 9 (2), 174-183. Doi: <https://doi.org/10.58648/inciss.1473187>

¹ Doktora – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, gulbenuzumcu@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-2573-9552

Giriş

Eğitim, TDK Sözlük'e göre "Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye." anlamındadır. Celkan'a (2022:iii) göre ise eğitim dar ve geniş olmak üzere iki manada ele alınır. Buna göre dar mânâda ele alınan eğitim, bireyi esas alır. Bireyin fiziksel ve kalıtsal özellikleri doğrultusunda ona çeşitli bilgi, beceri, alışkanlık ve davranışları kazandırmayı amaçlar. Geniş mânâdaki eğitimde toplum unsurlarının bireyin zekâ, kişilik ve iradesi üzerinde meydana getirdiği tesirler, bireyin hayata hazırlanması, ona toplumun kültürel değerlerinin aşılması, bireyin sosyal bir varlık hâline getirilmesi söz konusudur.

Celkan'ın (2022) aktardığı tanımlara göre birey, geniş manada kişisel olarak gelişirken toplumsal manada toplumdaki rolünü bilir; topluma uygun değer ve ahlak yargılarına sahip olarak toplumun gelişmesine katkıda bulunur. Bireyin eğitim yoluyla toplumu geliştiren bir kişi olmasının gereği özellikle II. Meşrutiyet ve Mütareke yıllarında Tevfik Fikret, Satı Bey, Ethem Nejat, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından savunulmuştur². Balkan Savaşları'ndan sonra ise toplumda "çökmekte olan devleti eğitimin ve öğretmenlerin kurtaracağı" görüşü benimsenmiştir (Akyüz, 2001:241). II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayılan bu düşünceler, Cumhuriyet Dönemi'ni de derinden etkilemiş, bunun sonucunda yeni eğitim sistemi topluma faydalı bireyler yetiştirilmesini esas almıştır.

Diğer yandan Gök'e (1999:1) göre eğitim ve insan yetiştirme düzeni, toplumun sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yapısının etkisiyle şekillenmektedir. Ekonomik ve politik kararlar neticesinde toplum yönetiminde söz sahibi kişiler eğitim düzenini biçimlendirir. Okullar, bireyleri üretim sistemi ile doğrudan ilişkili mesleklere yönlendirir yani toplumun beşerî sermayesi okullarda üretilir. Eğitimin ideolojik işlevi ile dolaylı olarak karşılaşılır ve "iyi vatandaş" olmak için gerekli davranışlar, tutumlar ve değerler ilkökul ve öncesi dönemde çocuklara aşılanır. Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesinde de eğitim unsuruna ve buna bağlı olarak "iyi vatandaş" yetiştirmeye ait hususlar ilkökul eğitimine ait anlatılarda verilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitimin Kaynakları

Millî Mücadele Dönemi'nde 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa maarifin öncelikle millî olması gerektiğini savunmuştur (Kaplukan, 2014:124; Topses, 1999:9). Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlere seslenirken de eğitimin millîliği hususuna şu sözlerle değinmiştir:

"Millî eğitimin ne demek olduğunu bilmekte artık bir belirsizlik, bulanıklık kalmamalıdır. Millî eğitim esas olduktan sonra onun dilini, yöntemini, araçlarını da millî yapmak gereği tartışılmaz. Millî eğitim ile geliştirilip yüceltilmek istenen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, gereksiz şeylerle doldurmaktan dikkatle kaçınmak lazımdır" (Akyüz, 2001:308).

Bu görüşün etrafında şekillenen Cumhuriyet Dönemi eğitim anlayışının iki önemli noktası Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ve Latin harflerinin kullanılmaya başlanmasıdır. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış, Maarif Vekaleti kurularak yabancı okullar dâhil tüm okullar bu vekaletle bağlanmış, öğretim birliği kurulmuş; eğitim laik ve parasız, ilköğretim tüm Türkiye vatandaşları için zorunlu hâle getirilmiştir. Yeni eğitim sistemi ile Cumhuriyet ilke ve inkılaplarını, laikliği, ulusal kimlik duygusunu benimsemiş öğrenciler yetiştirilmesi hedeflenmiştir (Toprak, 2003:44). 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesinin kabul edilmesi ile Osmanlı yazı sistemi terk edilmiştir. Dönemin Hükûmet Başkanı İsmet Paşa'ya göre yeni yazının öğrenimi ve yazılması kolaydır ve millet bu sayede okuma yazmayı kolaylıkla öğrenebilecektir (Ergün, 2021:93).

Köklü toplumsal değişim ve dönüşüm yaşayan başka toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de ulus devlet kurma sürecinde, yeni toplumu yaratmak ve yaratılan yeni toplumun ihtiyaçlarına ve

² Bu hususlar Prof. Dr. İsmail Doğan'ın Türk Eğitim Tarihi, Doç. Dr. İsmail Güven'in Türk Eğitim Tarihi eserlerinden incelenebilir.

değerlerine uygun yeni insanı yetiştirmek için, eğitime çok merkezi bir rol biçmiştir (Gök, 1999:5). Bu çerçevede Cumhuriyet Dönemi Türk eğitim sistemi, Cumhuriyet değerlerine uygun olacak biçimde eğitim üzerine çalışmış ve fikir geliştirmiş düşünürlerin değerlendirmelerinden hareketle şekillendirilmiştir. Cumhuriyet Dönemi eğitim anlayışını etkileyen eğitimci ve düşünürlerden önde gelenlerin Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu olduğu söylenebilir. Ziya Gökalp eğitimin millî olması gerektiği görüşündedir. Buna görüşe göre fertler lâ-ıçtimai olarak dünyaya gelir. Tüm kültürü (ahlak, din, lisan, siyasi görüş vb.) dışarıdan yani eğitim yoluyla alır. Türk çocuğu Türk kültürüne göre eğitilmeli ve terbiye edilmelidir. Buna göre yetişen çocuklar millî fertler olarak ortaya çıkacaktır (Gökalp, 1976:14, 16-38). İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise çocukların gerçek dünyaya uyum sağlayacak şekilde eğitilmeleri gerektiğini savunur. Bunun için izcilik, dağcılık, futbol, musiki, edebiyat gibi alanlarla öğrencilerin ilgilenmelerinin sağlanması gerektiği görüşündedir (Baltacıoğlu, 1938:10-11). 1900-1945 yılları arasında hemen her ülkede eğitim üzerine Baltacıoğlu'nun görüşlerine de yakın olan reformist yaklaşımlar görülür. Bu yaklaşımlardaki ortak amaç "Geleneksel eğitimi köklü bir değişimden geçirmek, çağa uygun yeni eğitim modelleri yaratmak. Bu yolla 'yeni adamlar' yetiştirmek"tir (Aytaç, 1984:241).

Dar Zamanlar Üçlemesinde İlkokullarda Eğitim

Roman türü için çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Roman, Çetin'e göre "Romancının beş duyusu yoluyla doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hayatında yankı bulmuş yaşantı, bilinç, zekâ, hayal düşünce, duygu gibi öğeleri sanatsal bir bağlam içinde yeniden kurduğu yapay bir âlem" olarak tanımlanabilir (Çetin, 2003:78). Bu tanımdan hareketle romanların yazıldıkları ya da konu aldıkları dönemin sosyal unsurlarını barındırdığı söylenebilir. Buna göre romanlardaki sosyal olguların o dönemin bazı tarihî gerçekliklerini de barındırabilir.

Adalet Ağaoğlu, çeşitli romanlarında roman kişileri üzerinden dönemin eğitim anlayışına, öğretmenlerin uygulamalarına, velilerin buna yaklaşımına ve bu anlayışla yetişen çocukların farklılıklarına değinmiştir. Adalet Ağaoğlu'nun ilk romanı olan *Ölmeye Yatmak* (1973), ilkökul eğitimi üzerine en fazla değindiği eserdir. Bu eserde Aysel'in okuduğu ilkökul üzerine detaylı bilgiler verilmiş; öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin yaklaşımları tasvir edilmiş; ilgili dönemde eğitimin temel unsurlarından birinin Atatürkçülük olduğu vurgulanmıştır. Okul günlerinin anlatımı Cumhuriyet'in on beşinci yılında³ müsamereler öncesi hazırlık ile başlar. Müsamerede Dünder Öğretmen'in okutmakta olduğu üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencileri görevlidir. Dünder Öğretmen, öğrencilerine müsamerelerde gerçekleşecek bir hatanın "Ulu Önder'e çok büyük saygısızlık olacağını" söyler. Bu hatalar sadece müsamerelerde gerçekleştirilen eylemler değildir; papyonun eksik olması, kız öğrencilerin saçların örülmemiş olması, perdenin takılarak tam açılmaması (Ağaoğlu, 2015:9, 11, 16, 19) Dünder Öğretmen'in büyük sorun olarak gördüğü hatalardandır.

Müsamereler programı aşağıda verildiği şekildedir:

- İstiklâl Marşı
- Öğrenciler tarafından marşlar söylenmesi
- Gençliğe Hitabe'nin okunması
- Dünder Öğretmen'in açış konuşması
- Polka ve rondo oynanması
- *Meslekler* adlı temsilin sunulması
- *Onuncu Yıl Marşı*'nin okunması

Bu programdan görüleceği üzere müsamerelerde cumhuriyet rejimiyle gelen yeni değerlere yer verilmiştir. Günümüzde de bir gelenek hâlini almış olan okul etkinliklerinin İstiklâl Marşı ile başlaması, millî duyguları harekete geçiren marşların söylenmesi, öğrencileri çalışmaya sevk edecek ve çalışanlarla ilgili bilgi verecek *Meslekler* adlı temsilin sunulması ve müsamerenin son kısmında Onuncu Yıl Marşı'nın okunması bu değerlerin işlendiğinin göstergeleridir. Okulda millî

³ Romanda Dünder Öğretmen müsamerenin planlandığı gibi Cumhuriyet'in 13 ve 14. yılında yapılamadığını, henüz mümkün olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle müsamerenin Cumhuriyet'in 15. yılında yani 1938 düzenlendiği kabul edilebilir.

bir ortam yaratılması Baltacıoğlu'na (1993:10) göre öğretmenin görevidir. Dündar Öğretmen, millî unsurların yer aldığı bir müsamerayı yıllardır gerçekleştirememiş olmanın acısını duyar, o yıl da müsamerayı gerçekleştireme kendisini “Beceriksiz, yenik, ülküye sırt çevirmiş” olarak addedeceğini belirtir. Meslekler temsilinde canlandırdığı ülkücü öğretmen rolüyle düşüncelerini de açıklayan Dündar Öğretmen (Ağaoğlu, 2015:13, 22), bu müsamere ile okulda millî bir ortam yaratmaya çalışır.

Dündar Öğretmen, mezuniyet müsameresinin açış konuşmasında “Okulumuz, büyüklerimizin izinde aylardır bu büyük, bu manalı güne hazırlandı. İlk mezunlarımızı verdiğimiz şu günlerde, üçüncü ve dördüncü sınıftaki arkadaşlarının da katılmasıyla, irfan ordumuzda yerlerini almış bulunan öğrencilerimizle sizlere bu müsamerayı hazırladık.” (Ağaoğlu, 2015:19) ifadelerini kullanır. Bu sözlerde geçen “irfan ordusu” söz öbeğini Gazi Mustafa Kemal, 24.03.1923 tarihinde Kütahya’da öğretmenlere seslenişinde de kullanmıştır. Gazi Mustafa Kemal,

“Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin payidar neticeler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir. (...) İrfan ordusunun kıymeti de siz öğretmenlerin kıymetinizle ölçülecektir” (Akyüz, 1981:11).

demiştir. Buradan görüldüğü üzere muallimliğin askerlik derecesinde mukaddes bir meslek sayılması, mensuplarının “muallim ordusu, irfan ordusu, nur ordusu” diye anılması, Türkiye Cumhuriyeti’nin a’nanelerindendir (Ergin, 1977:1775).

Veliler yeni cumhuriyetle gelen eğitimin Dündar Öğretmen tarafından yansıtılma şekinden rahatsızlık duyar. Merkezden gelen emirle “Batı’ya pencere açmak” için hazırlanan polka gösterisi veliler tarafından ahlaksızlık olarak görülür hatta bazı öğrenciler velileri tarafından okuldan alınmak istenir. Üstüne erkek kadın umum bir yerde ilk kez bir arada bulunmaları da Başöğretmenin kadın ve erkekler için ayrı sandalyeler hazırlatmış olmasına rağmen velilere ağır gelir (Ağaoğlu, 2015:12-14, 21).

Meslekler temsilini Dündar Öğretmen kendisi yazmış, bu temsilde öğrencilerin mezun olmadan evvel mesleklerin ne olduğunu, kendilerini bekleyen fedakârlıkları ve vefakârlıkları, çilelerini, sevinçlerini bilmelerini; mesleklerini vatana faydalı olacak biçimde seçmelerini sağlamak istemiştir (Ağaoğlu, 2015:22). Bu temsil, yaratıcı öğrenme tekniklerinden rol yapmanın bir örneğidir. Öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirmeyi amaçlayan bu tekniğin bilişsel alanın uygulama, çözümlenme, bireşim; duyuşsal alanın değer verme, örgütlenme, kişilik hâline getirme; devinişsel alanın ise beceri hâline getirme, yaratma düzeylerinden bir ya da birkaçını barındırması gerekir (San ve Gülerüz, 2004: 117). Ancak görevli öğrencilerin rolleri dışında başka telaşlarda olmaları, buldukları ortamı sorgulamaları-beğenmemeleri, giyimleri nedeniyle utanma duygusu yaşamaları, aileden duyulan azarların akıllara gelmesi, Dündar Öğretmen’in öğrencilere sinirlenerek şiddet dahi uygulaması (Ağaoğlu, 2015:23-27) temsilde bu amaçların gerçekleştirilemediğini göstermektedir.

Düzenlenen müsamerede “yeni bir adam yaratmak” ülküsünün gerçekleştirilmesi çabasının altında ulusal bilinci geliştirme ve yurttaşlık eğitimi verme arzusunun yattığı söylenebilir. Özellikle okulda millî bir ortamın yaratılması hedefi İstiklâl Marşı’nın okunması, marşların söylenmesi, Gençliğe Hitabe’nin okunması, *Meslekler* temsilinin sunulması ve Onuncu Yıl Marşı’nın okunması bu arzusunun yansımaları olarak sayılabilir. Topses’e göre yurttaşlık eğitimi, eğitimin genel amaçlarını içermekte ve bu kapsamda çocuk ve gençlerin Cumhuriyet ideolojisinin temel felsefesine uyarlı düşün ve beden yapısıyla donanmış insanlar olarak yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Ulus bilincini temel alan, halkçı, devrimci ve laik Cumhuriyet kuşakları yetiştirmek ilkesi, Cumhuriyet’in temelinde bulunan bir dünya görüşü olarak yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Topses, 1999:11).

Bu bağlamda öğretmenliğe verilen önemin altında yeni cumhuriyetin güçlenmesinde ve ideolojisinin topluma yerleştirilmesinde eğitimin önemli bir payı olduğu söylenebilir. İlkokulu Ankara’nın Nallıhan ilçesinde okumuş ve 1938 yılında ilkokuldan mezun olmuş (Andaç,

2000:201) olan Ağaoğlu, Cumhuriyet'in yurttaşlık eğitimi ile yetişmiş, bu eğitimin yansımalarını da Dünder Öğretmen'in uygulamaları çerçevesinde aktarmıştır.

Kız ve erkek çocukları yasalar çerçevesinde fırsat eşitliğine sahiptir. Ancak bu durum uygulamada farklılıklar göstermektedir. Gerek ailelerin gerek çevrenin müdahalesi ile kız çocukları ile erkek çocuklarının aldıkları eğitimde farklılıklar görülebilmektedir. Ağaoğlu da *Ölmeye Yatmak* romanında Aysel'in babasının onu okutmak istememesi üzerinden kız çocuklarının karşılaştığı zorlukları aktarır.

"Bakalım önümüzdeki yıl ortaokula yine devam edebilecek mi? Ortaokula gidebilmek için çok ağlamış. Kendini dereye bile atmaya kalkmış. ... Babamın zoruyla Aysel'i Ankara'ya, teyzesinin yanına gönderdiler. Zaten abisi İlhan da bu yıl orada devam ediyormuş" (Ağaoğlu, 2015:43-44).

Aysel romanın sonlarında üniversitede hoca olmuşken üçlemenin ilerleyen kitaplarında artık profesördür (Ağaoğlu, 2014:19). Aysel'in okumak için çaba göstermesi onun yolunu bir ölçüde açmıştır. Aysel'i babası güvenilir bir yer olarak teyzesinin yanına göndererek ortaokula devam etmesine müsaade eder. Romandaki bu anlatı Adalet Ağaoğlu'nun hayatında da tecellisi olan bir durumdur. Ağaoğlu, Feridun Andaç'la olan röportajında bu durumu aşağıdaki alıntıda verildiği şekilde aktarır:

"Üç erkek kardeşimden büyüğü, abim Dr. Cazip Sümer (Kumburgaz'da yürürken bir trafik saldırısına uğrayarak öldü. 1975), benden iki yıl önce ilkokulu bitirmiş, Nallıhan'da ortaokul olmadığından Bursa'ya (Balıkesir de olabilir, şimdi bilemiyorum) yatılı gönderilmişti. Ben de ortaokula gidebilmek için fazlasıyla diretince (ölüm orucuna yatmışım, söylendiğine göre), benim küçüğüm, kardeşlerimin içinde en sadık arkadaşım Ayhan, daha ilkokulu bitirmeden 1938'de gidip Ankara'ya yerleştik. Abim de oraya geldi. Güner Sümer henüz bir buçuk yaşındaydı" (Andaç, 2000:17).

Romanda müsamerenin gerçekleştirildiği 1938 yılında Millî Eğitim Bakanlığının ülkemizdeki öğrenci sayısının 54000'i bulunduğunu gururla açıkladığı belirtilmiştir (Ağaoğlu, 2015: 39). Ancak Sakaoğlu'nun belirttiğine göre 1935-1936 eğitim-öğretim yılında Türkiye'de 733.354 öğrenci bulunmakta, bunlardan 669.344'ü ilköğretim seviyesinde öğrenim görmektedir (Sakaoğlu, 2003:205). Bu durumda ilgili romanda verilen sayısal değerlerin romanın kurgu olması sebebiyle gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Ancak zaman içinde ilkokuldaki öğrenci sayısının artışı Ağaoğlu "Dünder Öğretmenin ilk mezunları Aydın, Sevil, Ali, Aysel, Namık, Semiha, Hasip ve Ertürk'tür. Okuldan sekiz çocuk eksilmiştir. Ama, Kaymakam'ın da yardımıyla okula on dört yeni çocuk kaydolmuştur" (Ağaoğlu, 2015:40) ifadesi ile örnekler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaokul, lise ve yükseköğrenim okullarının sayılarının az olması birçok öğrencinin ilkokuldan sonra eğitimine devam edememesine sebep olmuştur. 1935-1936 eğitim öğretim yılında 44.551 ortaokul, 10.882 lise, 2805 öğretmen okulu, 5772 mesleki ve teknik okul öğrencisi vardır. Ancak dönemin yönetimi bir yandan eğitimi teşvik etmiş, bir yandan da ilkokulu bitirenlerin daha üst kademelerdeki eğitim kurumlarına devam etmesini zorlaştırıcı önlemler almıştır. Bu durumun temel sebebi öğrenci sayısındaki artışa karşılık yeterli eğitim binasının inşa edilememesi ve yeterli öğretmen yetiştirilememesidir. 1937 yılında Hasan Âli Yücel artan öğrenci sayısına karşılık ne kadar tedbir alınırsa alınsın yeterli öğretmenin yetiştirilmesinin mümkün olmadığı, çift öğretimin ise okullar arası standardı bozacağı görüşündedir (Sakaoğlu, 2003:205, 208). Bina ve öğretmen yetersizliğinin özellikle dar gelirli aile çocuklarının ilkokuldan sonra öğrenimine devam edememesine neden olacağı aşikârdır. Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanında da bu duruma işaret eden bir olay, roman kişisi Aydın'ın günlüğünde görülür:

"Sınıfımızda bir de Ali diye bir çocuk vardı. Geçimsizin biriydi. Durumuna bakmaz, bana kafa tutardı. Sınıf birinciliğini elimden almaya çalışırdı. Ama tabii alamazdı. O, hep ikinci olurdu. Belki artık ortaokula bile gidemez. Ailesi hem köylü hem de çok fakir. Babası da yokmuş zaten. Hele, Galatasaray'a hiç giremez." (Ağaoğlu, 2015:42).

Ali başarılı ve çalışkan olmasına rağmen ilçede ortaokul olmaması ve ailesinin maddi durumunun yetersiz olması nedeniyle ortaokula devam edemez. Ailesi onu tarlada çalıştırır (Ağaoğlu, 2015:41, 57).

Ölmeye Yatmak romanında Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim anlayışında "Türkçe" kullanımına verilen öneme değinilir. Bunlardan biri Aydın'ın günlüğünde görülen "din eğitimi" anlayışındadır. Romanda ele alınan dönemde eğitimde ve diğer her alanda esas olan dil "Türkçe"dir. Kur'an'ın Arapça okunmasının dahi bazı öğretmenler tarafından "suç" olarak görüldüğü aşağıda verilen ifadelerde yer almaktadır.

"Bir Hasip vardı. Çalışır çalışır, bir türlü öğrenemezdi. ... Babası hoca olduğu için, ona Kur'an ezberletirmiş; Kur'an'ı Arapça ezberlediğini bizden saklardı. Ben, öğretmenime söyledim. Neredeyse okuldan kovuluyordu. Başöğretmen acıdı da kovmadılar. Onu nasıl başöğretmen yapmışlar bilmem" (Ağaoğlu, 2015:43).

Dündar Öğretmen, sadece öğrencilerinin din eğitiminde Türkçe kullanması gerektiğini düşünmez, kendisi de kullandığı kelimelerin Türkçe olmasına özen gösterir. Bir öğrencisinin kendisine bir mektup gönderdiğini düşünür:

"Ben işte şimdi sayın öğretmenim, sizden feyz alarak..." içinden, 'feyz'in öz Türkçesi ne acaba, diye geçirerek..." (Ağaoğlu, 2015:57).

Ölmeye Yatmak romanında eğitim ile ilgili olarak ele alınan bir diğer husus, öğretmenlerin kişilerin okul dışı hayatlarına da müdahale etmesidir. Bu durumun özellikle genç cumhuriyet değerlerinin topluma kazandırılması gerektiği düşüncesi sebebiyle yaşandığı söylenebilir. İlkokuldan sonra ailesinin maddi durumu nedeniyle okula devam edemeyen Ali'nin mezuniyetinden uzun süre sonra Dündar Öğretmen ile çarşıda karşılaşması bu durumu örnekler. Dündar Öğretmen, Ali'yi mezuniyet müsamesesinden sonra ilk kez o gün görür ve saçlarını taramadığını, üstünün kir pas içinde olduğunu görünce içi cız eder. Ali'yi başarılı bir öğrenci olmasına rağmen unutmamasına şaşırır, Ali gibi zeki köylü öğrencileri Atatürk'ün istediği yola yönelmediği sürece öğretmenliğinin bir işe yaramadığını düşünür (Ağaoğlu, 2015:57):

"En azından, çocuğu bir eğitim kursuna sokmanın yollarını neden aramamıştı hiç? Ali'yi öyle, merkebin üstünde, okula ilk geldiği günden daha kirli ve daha köylü görünce, Dündar Öğretmen'in dünyası başına yıkılıverdi. Beş yıl boyunca onlara yüz yıkamayı, düzgün giyinmeyi, saç taramayı, doğru konuşmayı öğretmişti. Şimdi?.. Şimdi Ali'nin görünüşü, sanki öğretmeni ona hiçbir şeycikler öğretmemiş gibiydi işte! ...

Ali, öğretmeniyle göz göze gelince çok kötü oldu. Kaç aydır, her ilçeye inişte bu karşılaşmadan korkmuş; tıpkı Hasip gibi o da uzaktan öğretmenin gölgesini görse yolunu değiştirmişti. Onca kaçtığı şey, işte önlenemez biçimde burnunun ucundaydı şimdi. Üstelik öğretmenin bakışları da hiç sevecenlik dolu değildi. Utandırıcıydı, hatta öfkeliydi. ...

... Dündar Öğretmen ve Ali'ye dönüp ekledi:

"Ayıp değil mi sana? Merkebe sen binmişsin, ananı yürütüyorsun. Böyle mi öğrettim ben size?"

Ali, bir yerine bir iğne batırılmış gibi kendini merkepten yere attı. Öğretmeninin karşısında hazır ol'da durdu. Tıpkı okulda olduğu gibi. Ama kılığı bu duruşa hiç uygun düşmüyor, ona büsbütün gülünç, acınası bir görünüm veriyordu" (Ağaoğlu, 2015:58).

Dündar Öğretmen, Ali'nin öğrendiği değerleri ve yaşam biçimini uygulamamasından rahatsızlık duymaktadır. Bu durum öğretmenin günlük hayatta da eski dahi olsa öğrencisinin yaşamına müdahil olduğunun bir göstergesidir. Ali'nin öğretmenini gördüğünde duyduğu çekince de öğretmenin onun yaşamında bir yer edindiğinin ve öğretmenin onun için korkutucu bir figür olduğunun göstergesidir.

Dündar Öğretmen, Ali'nin kullandığı kelimelerden de ilkokulda öğrendiklerini uygulamamasından rahatsızlık duyduğunu belirtir. Ali'nin Dündar Öğretmen'e "bey" diye hitap etmesi Dündar Öğretmen için bir sorundur: "Bey yok, bay var. Nasıl da çabuk unutuluyorsunuz size öğrettiklerimi... Bay Öğretmen, Bay Mehmet, Bay Hasan... Böyle değil miydi, ha?" (Ağaoğlu,

2015:59) diyerek Ali'nin "bey" değil, "bay" diye hitap etmesini gerektiğini vurgular. Dünder Öğretmen'e göre "bey" eskiyi, "bay" ise yeniyi, dolayısıyla cumhuriyetin Batı'ya dönük yüzünü temsil etmektedir.

Ölmeye Yatmak romanında öğretmenler, öğrencilerin gelecek planlarına da dâhil olabilmekte ve onları yönlendirebilmektedir. Dünder Öğretmen ile Ali'nin karşılaşması sonrası Ali'nin annesi Dünder Öğretmen'le bir daha görüşmeyeceklerini düşünürken Ali daha fazla okuyabileceğini hayal edebileceğini fark eder. Dünder Öğretmen de Ali'nin okuması için çabalama kararı verir ve okumaya devam edebilmesi için ortaokul ve üzeri okulların da bulunduğu Ankara'da Ali'ye bir iş ayarlar. Ali de sonraları Erkek Sanat Okuluna girer (Ağaoğlu, 2015:60-61, 81). Dünder Öğretmen'in bu çabası aşağıdaki alıntıda aktarılmıştır:

(Dünder Öğretmen) *"O akşamdan sonra Ali'yi bir ortaokula ya da sanat okulu olan bir yere gönderebilmek için durmadan planlar kurdu. Yollar aradı. Bunu kendine yeni bir ülkü edindi. Başkente dilekçe üstüne dilekçe yazdı. İlçenin ileri gelenlerine, büyük memurlarına teker teker akıl danıştı. Ali'yi okutacak bir kişi ya da bir yol ararken, bu arada belki yedi kez çocuğun köyüne gitti. ... O böyle çabaladıkça Ali'de de okuma ve "bay" olma isteği körüklendi. Kendisini önemsemeyi öğrendi. Tarlayı marlayı boşladı. Anasının ilenmelerine, dayılarının, amcasının sopalarına aldırış etmeden ikide bir ilçeye kaçıp, öğretmenin ardına düştü. ... Şakir Ağa, Ali'yi başkente, Hergele Meydanı'ndaki oteline yamak olarak almayı kabul etti"* (Ağaoğlu, 2015:60-61).

Öğretmenlerin öğrencilerinin gelecek planlarına dâhil olduğunun bir diğer göstergesi Aysel'in ortaokulu okumaya devam etmesini Dünder Öğretmen'in bir başarı olarak görmesidir. Genel olarak gülyüzlü biri olmayan Aysel'in babası Saim Efendi, Dünder Öğretmen'den hem hoşlanmaz ve ona öfkelenir hem de ondan çekinir (Ağaoğlu, 2015:55).

"Oğlunuzdan, kızınızdan aydınlık haberler aldığınızı umarım. Sizi bu ilçede herkese güzel bir örnek olarak göstermekten en büyük sevinci duymaktayım. Sağ olun, var olun. Beni kırmadınız. Kaymakamımızı kırmadınız. Aysel'i ortaokula gönderdiniz. Bu bile benim alnı açık yaşamama elverir Salim Efendi" (Ağaoğlu, 2015:55).

Burada görüldüğü üzere Dünder Öğretmen, Aysel'in ortaokula devam etmesi için kaymakamı da devreye sokmuştur. Kaymakamı da devreye sokarak Aysel'in okumasını sağlamış olmak Dünder Öğretmen için bir gurur meselesidir ve ona "alın açıklığı" sağlamıştır.

Ağaoğlu romanında öğretmenlerin öğrencilere ve topluma örnek olabilmek adına dışarıda da hareketlerine dikkat ettiklerine değinir. Dünder Öğretmen okul çıkışında posta otobüsünü öğrenciler gibi ilçe girişinde beklemeye can atsa da ilçedeki en kıdemli öğretmen olarak onlara örnek olması gerektiğini düşünür ve posta otobüsünü beklemesi gereken yerde bekler (Ağaoğlu, 2015:53).

Ölmeye Yatmak romanında gidilen okullar sınıfsal bir ayrıma sahiptir. Kaymakam'ın oğlu olan Aydın günlüğünde ilkokuldan sınıf arkadaşı Ertürk'ün hâli vakti yerinde olsa da "köylü" olduğu için Avrupalı bir okula gidemeyeceğini yazar:

"İlkokulda bizim sınıftan Ertürk'ü Bursa'ya askeri liseye göndermişler. Bana bir resmini yollamış Ertürk. Okulun üniformasını giyinmiş olarak çektirmiş. Şapkası koca kulaklarının üstüne hiç yakışmamış doğrusu. Babası, Emin Efendi diye biri. Hali vakti fena değil. Ama, ne olsa köylü işte. Avrupalı kafalı biri olsa o da oğlunu Avrupalı bir okula gönderirdi" (Ağaoğlu, 2015:46).

Üçlemenin ikinci kitabı *Bir Düşün Gecesi*'nde Ertürk, albaylık rütbesinden emeklidir (Ağaoğlu, 1984:15).

İlkokul eğitimin önemli bir unsuru öğrenciler arasında arkadaşlığın gelişmesidir. Dünder Öğretmen'in öğrencilerinden Aysel, Semiha, Aydın, Ali ve Ertürk ilkokul eğitimleri bitip farklı okullarda öğrenim görmeye başladıktan sonra birbirleri ile mektuplaşırlar⁴.

⁴ Bu roman kişilerinin mektuplaşmalarına dair bkz. Ağaoğlu, 2015:61, 63, 96, 106, 109, 145, 290, 309, 318, 320, 373; Ağaoğlu, 1984:74, 84, 104.

Ölmeye Yatmak ve Bir Düğün Gecesi romanlarında roman kişilerinin taşıdıkları okul çantalarına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Hayır* romanında Aysen ile Ömer'in kızlarının okul çantasının çok ağır olduğu vurgulanır (Ağaoğlu, 2014:83). Bu durumun temel sebebinin geçen yıllarda okullardaki derslerin çeşitlenmesi olduğu savunulabilir.

Sonuç

Adalet Ağaoğlu *Dar Zamanlar* üçlemesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından 1980'lere bir neslin yaşadığı dönüşüm İlhan, Aysel ve Tezel üzerinden anlatılmıştır. Özellikle Aysel ve Aysel'in sınıf arkadaşlarının aldıkları eğitime, bu eğitime ve çevresel diğer faktörlere bağlı olarak ilerleyen yıllarda geldikleri konumlara değinilmiştir. Üçlemenin özellikle *Ölmeye Yatmak* romanında ilkökul eğitimi ile ilgili anlatılara önem verilmiş, dönemin eğitim anlayışı yansıtılmıştır.

Adalet Ağaoğlu *Dar Zamanlar* üçlemesinde kendi deneyimlerinden de hareketle ilkökul eğitimi anlayışını romanlarına yansıtmıştır. "Yeni bir adam yaratmak" ülküsünde olan cumhuriyetin ilk dönem öğretmenlerinin öğrencilerine hayatın her alanında müdahil olması, romanda öğrencilerine sadece bilgi vermeyen, onların toplum içindeki davranışlarına da müdahalelerde bulunan, yüzünü "Batı'ya dönmüş" birer cumhuriyet genci olarak yetişmelerini sağlamaya çalışan Dünder Öğretmen üzerinden anlatılmıştır. Dünder Öğretmen derslerin yanı sıra düzenlediği müsamerelere verdiği önem ve bu müsamerelerde öğrencilerine velilerin karşı çıkmasına rağmen yaptırdığı uygulamalarla onları "Ulu Önder'e yakışır" birer öğrenci olarak görmek istemiştir. Dünder Öğretmen bu uygulamalarında şekilsel hatalar yapılmasını (kılık kıyafetteki uygunsuzluk, yanlış dekor vb.) "Ulu Önder'e saygısızlık" olarak görmüş, bunları en aza indirmek için çabalamış ve öğrencilerini baskılamıştır. Modernleşmenin unsuru olarak gördüğü polka, rondo oynanması, *Meslekler* temsili ile öğrencilere meslekler hakkında bilgi kazandırması, İstiklal Marşı'nın yanı sıra çeşitli marşların müsamerelerde söylenmesi ve Onuncu Yıl Nutku'nun okunması ile öğrencilere millî bilinç aşılama çalışmıştır. Böylece yeni cumhuriyetin millî eğitim anlayışını müsamerelere yansıtmıştır.

Dünder Öğretmen'in Aysel'in ve Ali'nin okuması için çaba göstermesi öğrencilerinin gelecekte "vatana yararlı birer cumhuriyet vatandaşı" olmaları içindir. Özellikle Ali'nin üzerinden Dünder Öğretmen'in "köylü" olmaktan uzaklaşarak "şehirli" ve "kültürlü" bireyler yetiştirme gayesi gözlemlenmektedir. Bunların yanı sıra Türkçe kullanımına önem vermesi yine dönemin millî dil anlayışına da uygundur.

Romanda kız çocuklarının okuma çabası roman kişisi Aysel örneği üzerinden anlatılmıştır. Bu kişinin okuma çabası Adalet Ağaoğlu'nunki ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Ağaoğlu kendisi ile benzer bir şekilde Aysel'i Ankara'ya bir akrabanın yanında yaşayacak şekilde okula gittiğini yazmıştır.

Adalet Ağaoğlu, *Dar Zamanlar* üçlemesinde özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarının eğitim anlayışını yansıtmıştır. Bu eğitim anlayışının içinde müsamereler gibi uygulamalı eğitim tekniklerinin yanı sıra öğretmenlerin "öğretmenlik" anlayışı, öğrencilerin yaşadıkları maddi zorluklar, ailelerin tutumu, çevresel faktörlere yer verilmiştir. Üçleme ele alınan eğitim anlayışı genel olarak Cumhuriyet'in eğitim anlayışı ile uyumluluk göstermektedir.

Etik Beyan

"Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar Üçlemesinde İlkokullarda Eğitim*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu çalışma, Prof. Dr. Nezahat Özcan danışmanlığında hazırlanan “*Türk Edebiyatında (1960-1980) Eğitim*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1984). *Bir düşün gecesini*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ağaoğlu, A. (2014). *Hayır...* İstanbul: Everest Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2015). *Ölmeye yatmak*. Everest Yayınları: İstanbul.
- Akyüz, Y. (1981). Atatürk öğretmenlere dedi ki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 14(1), 9-15.
- Akyüz, Y. (2001). *Başlangıçtan 2001'e Türk eğitim tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Andaç, F. (2000). *Adalet Ağaoğlu kitabı sen Türkiye'nin en güzel kazasıdır*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aytaç, K. (1984). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 17(1), 237-248.
- Celkan, Hikmet Yıldırım. (2022). *Türk Eğitim sistemi ve düşünceleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Doğan, İ. (2018). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif tarihi* (Cilt 5). İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (2021). *Atatürk Devri Türk eğitimi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gök, F. (1999). 75 yılda insan yetiştirme eğitim ve devlet. *75 Yılda Eğitim* (s. 1-8). içinde İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kapluhan, E. (2014, Nisan-Ekim). 1921 Maarif Kongresi'nin Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*(8), 123-134. 10 3, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/801077> adresinden alındı
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- San, İ., & Güler, H. (2004). *Yaratıcı eğitim ve çoklu zekâ uygulamaları*. Ankara: Artım Yayınları.
- TDK Türkçe Sözlük*. (tarih yok). 10 5, 2023 tarihinde sozluk.gov.tr adresinden alındı
- Toprak, B. (2003). *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-1940. 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Topses, G. (1999). Cumhuriyet Dönemi eğitiminin gelişimi. *75 Yılda Eğitim* (s. 9-19). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ziya Gökalp. (1976). *Türkçülüğün esasları*. (Düzenleyen M. Kaplan), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

EXTENDED ABSTRACT

Education is an important element in the development of society. It aims to provide individuals with knowledge, skills, habits and behaviour. Each nation creates an education system that will protect its own culture and meet its needs. Political and economic decisions are also effective in this education system. In the history of Turkish education, Tefik Fikret, Satı Bey, Ethem Nejat, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) argued that the individual should be a person who develops the society through education. The reason for this situation was the adoption of the view that education and newly trained teachers would save the state after the Balkan Wars of the Ottoman Empire. Under the influence of this view, the education system of the Republic of Turkey was shaped by the views of Ziya Gökalp and İsmail Hakkı Baltacıoğlu, who advocated the combination of modern education techniques with national elements. In the early years of the Republic of Turkey, schools were opened within the framework of the financial situation and needs of the state. At the beginning, due to financial inadequacies, it was requested that a small number of students continue their education after primary school. In accordance with this, the selection of students for continuing education after primary school was tried to be made. In addition, the schools opened tried to educate students in accordance with the ideals of the new republic. Reflections of the education system can be seen in some novels about the first years of the Republic. In Adalet Ağaoğlu's Dar Zamanlar trilogy, there are various elements related to the understanding of education in the first years of the republic. In the trilogy, which tells the lives of three siblings named İlhan, Aysel and Tezel between 1938-1980s, detailed information about the primary school education of Aysel and her classmates is given. In the primary school where Aysel studied, the first performance was held in 1938. In this performance, Teacher Dündar takes care of all the details. He tells his students that a mistake in the performance “would be disrespectful to the Great Leader”. For this reason, he attaches great importance to elements

such as the way the students dress, the way they speak, the opening and closing of the curtain. The play begins with the singing of the İstiklal Marşı. Anthems are sung, Gençliğe Hitabe and the Onuncu Yıl Marşı are sung. With these elements, Dünder Teacher aims to instil national feelings. With the representation titled “ Professions” written by Teacher Dünder himself, it is aimed for students to learn about professions and to choose their professions in a way that is beneficial to the homeland. Polka and rondo dances were performed to “open a window to the West”. However, parents were not satisfied with these dance performances. Some parents even want to take their children out of school. Teacher Dünder seeks to realise his ideal of “creating a new man” in this performance. He wants the students to be both knowledgeable, well-mannered and orientated towards the West. Aysel is one of the students who graduates from the school after the play, but her family does not want to send her to school. However, Aysel stops eating in order to continue secondary school. With the intervention of Teacher Dünder and the District Governor, Aysel is sent to Ankara to her relatives for secondary school. At the end of the novel, Aysel becomes a university lecturer. Ali also does not continue his schooling, and Teacher Dünder arranges for him to go to the Men’s Art School in Ankara. These events in the novel are also examples of teachers’ intervention in students’ lives outside school in the early years of the republic. Teachers, who tried to raise their students as “ideal citizens” in every moment of their lives, also met with their families to ensure that their students continued their education. Through Dünder Teacher, it is exemplified in the novel Ölmeye Yatmak that teachers of the Republican Era intervene in the daily lives of their graduated students. After meeting Ali, Dünder Teacher criticises his dress and thinks that what he teaches is not being implemented. In her trilogy “Dar Zamanlar”, Adalet Ağaoğlu reflects the educational understanding of the first years of the Republic. In this understanding of education, in addition to practical education techniques such as musamere, the teachers’ understanding of “teaching”, the financial difficulties experienced by the students, the attitude of the families, and environmental factors are included. The understanding of education discussed in the trilogy is generally compatible with the education understanding of the Republic.